

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з навчально-методичної роботи

Каріна НЕМАШКАЛО

ПОЛІТИЧНА ТРАНЗИТОЛОГІЯ
робоча програма навчальної дисципліни

Галузь знань	усі
Спеціальність	усі
Освітній рівень	другий (магістерський)
Освітня програма	усі

Статус дисципліни	вибіркова
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська

Завідувач кафедри
міжнародних відносин, політичних наук
і практичної філософії

Олег КУЗЬ

Харків
2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

на засіданні кафедри міжнародних відносин, політичних наук і практичної філософії
Протокол № 1 від 30. 08.2021 р.

Розробник:

Олександр Романюк – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин політичних наук і практичної філософії

**Лист оновлення та перезавантаження
робочої програми навчальної дисципліни**

Навчальний рік	Дата засідання кафедри – розробника РПНД	Номер протоколу	Підпис завідувача кафедри

АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Програма навчальної дисципліни «Політична транзитологія» складена відповідно до освітньої програми підготовки магістрів зі спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» та положення «Про робочу програму навчальної дисципліни у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця». Програма навчальної дисципліни складається з одного змістовного модуля:

Предметом навчальної дисципліни є закономірності та тенденції політичних переходів (зміни політичних режимів) у сучасних країнах.

Метою вивчення дисципліни є формування у студентів знань про політичні переходи (якісні зміни політичних режимів і систем) в сучасному світі.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

- набуття уявлень про об'єкт та предмет політичної транзитології;
- формування знань про закономірності та тенденції зміни політичних режимів;
- засвоєння методології дослідження транзитивних процесів;
- вироблення здатності до самостійного аналізу явищ, пов'язаному з політичними переходами;
- прищеплення демократичних та патріотичних ціннісних орієнтацій.

Характеристика навчальної дисципліни

Курс	1М
Семестр	1
Кількість кредитів ECTS	5
Форма підсумкового контролю	Залік

Структурно-логічна схема вивчення навчальної дисципліни

Пререквізити	Постреквізити
Політологія,	Міжнародні відносини та світова політика
Новітня історія	Європейські студії
Теорія міжнародних відносин	Дипломатична діяльність

Компетентності та результати навчання за дисципліною

Компетентності	Результати навчання
Здатність аналізувати глобальні процеси та їх вплив на міжнародні та суспільні відносини, політичні та суспільні системи.	Критично осмислювати та аналізувати глобальні процеси та їх вплив на міжнародні відносини
Здатність аналізувати та прогнозувати міжнародні відносини у різних контекстах, зокрема політичному, безпековому, правовому економічному, суспільному, культурному та інформаційному.	Визначати, оцінювати та прогнозувати політичні, дипломатичні, безпекові, суспільні й інші ризики у сфері міжнародних відносин та глобального розвитку.
Здатність використовувати для дослідження міжнародних відносин, суспільних комунікацій та для регіональних студій теоретичні та методологічні	Розробляти та реалізовувати проекти прикладних досліджень міжнародних відносин, зовнішньої та світової політики.

підходи політології, економічної та правової науки, міждисциплінарних досліджень.	
Здатність виявляти та аналізувати особливості розвитку країн та регіонів, сучасних глобальних, регіональних та локальних процесів, та місця в них України.	Оцінювати та аналізувати міжнародні та зовнішньополітичні проблеми та ситуації, пропонувати підходи до вирішення таких проблем.
Здатність будувати і досліджувати моделі процесів у сфері міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій.	Формулювати задачі моделювання, створювати і досліджувати моделі об'єктів і процесів міжнародних відносин, зовнішньої політики, суспільних комунікацій та регіональних студій.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Транзитологія як напрям політичної науки

Об'єкт, предмет та основні поняття політичної транзитології. Транзитивні (перехідні) процеси як об'єкт транзитології. Поняття «перехідність», «перехідні процеси», «перехідні суспільства». Органічний та наслідуваний типи політичних переходів. Поняття «політичний транзит», «політична трансформація», «політична модернізація».

Становлення транзитологічних знань. Концепція експорту демократії в теорії деколонізації. Спроба інсталяції структур і норм західних демократій у постколоніальній країні та невдача з її реалізацією. Концепція структурного детермінізму в теорії політичної модернізації. Виникнення транзитології та розробка транзитологічної парадигми.

Семінарське заняття 1. Об'єкт предмет та основні поняття політичної транзитології.

Тема 2. Методологічні засади дослідження політичних переходів.

Специфіка застосування основних методів політичної науки (системного, структурно-функціонального, аналізу політичної поведінки та політичних рішень, кількісних, порівняльних та інших) до аналізу політичних переходів. Функціональний та структурний підходи до дослідження політичних переходів.

Емпіричні показники перебігу транзитивних процесів. Методології моніторингових програм міжнародної правозахисної організації Freedom House «Freedom in the World» та «Nations in Transit» та дослідницької групи часопису «Economist» «Democracy Index».

Семінарське заняття 2. Емпіричні показники перебігу транзитивних процесів.

Тема 3. Первинна парадигма транзитології

Переходи до демократії як процес послідовної інституціоналізації політичних змін. Закономірні етапи переходів до демократії в транзитологічній літературі. Праці Данкварта Раствова «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» та Гілл'ермо О'Доннелла і Філіппа Шміттєра «Переходи від авторитарного правління: спроба висновків стосовно нестійких демократій».

Зміст етапів переходів до демократії. Лібералізація – інституціоналізація громадянських свобод без трансформації владного апарату. Демократизація – інституціоналізація конкурентного механізму одержання політичної влади. Соціалізація – інституціоналізація демократичної політичної поведінки.

Семінарське заняття 3. Праця Данкварта Рацова «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі».

Тема 4. Криза транзитології та шляхи виходу з неї.

Причини кризи транзитології та початок її парадигмального оновлення. Концепції «подвійного переходу» Адама Пшеворського «потрійного переходу» Клауса Оффе, «четвертного переходу» Тараса Кузьо. Перенесення уваги з горизонтальної структуризації транзитивних процесів (вирізнення етапів) на вертикальну (вирізнення складових).

Виникнення транзитологічного напрямку в економічній науці: праці Януша Корнаї, Андерса Аслунда, Оле Норгаарда, Олега Гаврилишина. Посилення уваги до проблем державності, політичної культури та зовнішнього впливу в транзитологічних дослідженнях.

Семінарське заняття 4. Основні напрями парадигмального оновлення транзитології.

Тема 5. Посткомуністичні трансформації як специфічний тип політичних переходів.

Структурні відмінності посткомуністичних трансформацій від попередніх політичних переходів. Тоталітарні системи з різним ступенем їх само руйнації як вихідні позиції трансформаційних процесів. Посткомуністичні трансформації як перехід від тоталітарних систем. Політична, економічна та культурна складові трансформаційних процесів.

Новоутворений характер абсолютної більшості посткомуністичних держав. Посткомуністичні трансформації як перехід від недержавного стану до суверенної національної державності. Бінарна структура трансформаційних процесів. Особливості політичного конфлікту та розташування політичних сил.

Семінарське заняття 5. Структурні особливості посткомуністичних переходів

Тема 6. Посткомуністичні революції.

Посткомуністичні революції як новий тип політичних революцій. Відмінність посткомуністичних революцій початку XXI століття від антикомуністичних революцій кінця XX століття. Збройні та «оксамитові» революції. Поняття «оксамитові революції».

Причини та приводи революцій 2000 р. в Сербії, 2003 р. у Грузії, 2004 р в Україні, 2005 р. у Киргизстані. Повторні революції 2010 р та 2020р. в Киргизстані та 2013-2014 рр. в Україні. Революційні події 2018 р. у Вірменії та 2020 р. у Білорусі. Завдання та характер посткомуністичних революцій, їх закономірності та наслідки.

Семінарське заняття 6. Порівняльний аналіз антикомуністичних революцій кінці XX ст. та посткомуністичних початку XXI ст.

Тема 7. Моделі політичних переходів.

Методологічні засади розробки транзитивних моделей. Статичне та динамічне моделювання в політичній науці. Двополюсність моделей переходів від авторитарних

режимів Моделі прямого переходу; перерваної демократії; другої спроби; циклічна, деколонізація.

Специфіка моделей посткомуністичних трансформацій. Моделі прямого переходу до демократії; переходу до демократії з затримкою; двофазового переходу; циклічних коливань між демократією та авторитаризмом; переходу до авторитарних режимів; зворотного розвитку. Пояснення моделей посткомуністичних трансформацій у контексті функціонального та структурного підходів.

Семінарське заняття 7. Методологічні засади розробки транзитивних моделей.

Тема 8. Інституційні чинники транзитивних процесів

Уявлення про інституційні чинники політичних переходів в транзитологічній літературі. Вплив чинників системи державного правління, форми державного устрою, типу партійної системи на розвиток транзитивних процесів.

Проблеми взаємодії президентської та парламентської влади в транзитивних суспільствах. Політичні режими перехідних країн та форми державного устрою. Переваги та недоліки основних типів виборчих систем. Кореляційна залежність характеру політичного режиму від типу виборчої системи.

Семінарське заняття 8. Уявлення про інституційні чинники транзитивних процесів в транзитологічній літературі.

Тема 9. Переходи до демократії як глобальний процес.

Переходи до демократії в контексті світового політичного процесу. Хвильова концепція демократизації сучасного світу Семюела Гантінгтона. Початок процесу демократизації сучасного світу та історична зумовленість критеріїв політичної демократії. Хвилі демократизації та зворотні хвилі в світовому демократичному процесі.

Розвиток світового демократичного процесу після лавинного краху комуністичних режимів. Безпрецедентний демократичний прорив. Демократична ейфорія та її наслідки. Концепція «четвертої хвилі» політичних переходів Майкла Макфола та проблема її коректності. Гіпотеза третьої зворотної хвилі. Вплив світових економічних криз на формування хвиль політичних переходів.

Семінарське заняття 9. Праця Семюела Гантінгтона «Третя хвиля демократизації наприкінці двадцятого століття».

Тема 10. Посткомуністична трансформації України

Особливості вихідних позицій посткомуністичної трансформації України. Етапи розвитку трансформаційного процесу в Україні. Економічні та політичні реформи. Ухвалення демократичної конституції 1996 р. Перехід від квазіпартійного до партійного характеру політичної системи. Конституційна реформа 200 р. – звуження повноважень інституту Президента України та посилення повноважень Верховної Ради. Зміни виборчих систем.

Циклічна модель політичного розвитку. Цикли демократизації та авторитаризації політичної системи. Помаранчева революція 2013-2014 рр. та Революція гідності 2013-2014 рр. та їх наслідки. Результати посткомуністичних перетворень українського суспільства.

Семінарське заняття 10. Узагальнююче заняття в формі колоквиуму.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ

Основними формами навчання є лекції, семінарські заняття, консультації, самостійна робота студентів, заходи контролю за опануванням студентами навчальної дисципліни. Методами навчання є проблемне викладання лекційного курсу; використання на лекціях та семінарських заняттях ілюстративного матеріалу (таблиць, схем, мап тощо); інструктаж викладача стосовно завдань на семінарські заняття, підготовки доповідей та рефератів; консультування студентів з підготовки до семінарських занять; організація навчальних дискусій та дебатів під час семінарських занять; постановка навчальних проблем, які мають самостійно розв'язати студенти.

Теми семінарських занять	Практичне застосування навчальних технологій
Тема 1. Об'єкт, предмет та основні поняття політичної транзитології.	<i>Дискусія:</i> у чому полягають історичні, соціальні та теоретичні передумови виникнення транзитології?
Тема 2. Емпіричні показники перебігу транзитивних процесів	<i>Дискусія:</i> які моніторингові програми унаочнюють кращі емпіричні показники перебігу транзитивних процесів?
Тема 3. Праця Данкварта Растова «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі»	<i>Дискусія:</i> наскільки актуальною для аналізу сучасних реалій є названа праця Данкварта Растова?
Тема 4. Основні напрями парадигмального оновлення транзитології	<i>Розв'язання навчальної проблеми:</i> які шляхи виходу з парадигмальної кризи транзитології?
Тема 5. Структурні особливості посткомуністичних переходів	<i>Дебати:</i> які чинники тоталітарного або до тоталітарного минулого справляють більший вплив на процес посткомуністичних трансформацій?
Тема 6. Порівняльний аналіз антикомуністичних революцій кінця XX ст. та посткомуністичних початку XXI ст.	<i>Дискусія:</i> у чому полягають відмінності завдань антикомуністичних та посткомуністичних революцій?
Тема 7. Методологічні засади розробки транзитивних моделей	<i>Розв'язання навчальної проблеми:</i> чим моделі переходів до демократії від авторитарних та тоталітарних режимів відрізняються одні від одних?
Тема 8. Уявлення про інституційні чинники транзитивних процесів в транзитологічній літературі	<i>Дебати:</i> яка з систем державного правління є більш раціональною в умовах транзиту України до демократії?
Тема 9 Праця Семюела Гантінгтона «Третя хвиля демократизації наприкінці двадцятого століття»	<i>Дискусія:</i> коли закінчилася третя хвиля демократизації й почалася третя реверсна хвиля?
Тема 10. Узагальнююче заняття	<i>Колоквіум, тестування</i>

ПОРЯДОК ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Порядок оцінювання сформованих компетентностей студентів враховує види занять, які згідно з програмою навчальної дисципліни передбачають лекції, семінари, а також виконання самостійної роботи. Оцінювання сформованих компетентностей у студентів здійснюється за накопичувальною 100-бальною системою. Контрольні заходи включають:

- поточний контроль, що здійснюється протягом вивчення навчального курсу під час проведення лекційних та семінарських занять та консультацій;
- підсумковий контроль, що проводиться в формі семестрового заліку, відповідно до графіку навчального процесу.

Поточний контроль за самостійною роботою студентів, рівнем засвоєння ними навчального матеріалу та оволодіння методологією наукового аналізу здійснюється в формах:

- контролю за присутністю студентів на лекціях та конспектуванню ними лекційного курсу (max. 5 балів)
- усних бесід зі студентами під час консультацій протягом вивчення навчального курсу (max. 20 балів);
- оцінки виступу студентів з реферативними повідомленнями та доповідями на семінарських заняттях (max. 20 балів);
- перевірки тексту навчальних рефератів (max. 5 балів);
- оцінки оформлення навчальних рефератів (max. 5 балів);
- оцінки участі студентів в обговоренні проблем семінарського заняття, навчальних дискусіях та колоквиумі (max 20 балів);
- тестування студентів наприкінці опанування навчального курсу (max 25 балів);

Підсумковий контроль успішності навчання студентів та рівня сформованості в них компетентностей, що підтримуються даною компонентною навчального плану, проводиться в формі семестрового заліку.

Загальна оцінка успішності опанування студентом навчальної програми являє собою суму результатів підсумкового контролю (max. 75) та тестування (max, 25), студент вважається атестованим, якщо сумарний результат його навчальної діяльності дорівнює 60 (min.) – 100 (max.) балам. Виставлення підсумкової оцінки здійснюється за шкалою, що наведено в таблиці «Шкала оцінювання: національна та ECTS».

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82 – 89	B	добре	
74 – 81	C		
64 – 73	D	задовільно	
60 – 63	E		
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Форми оцінювання та розподіл балів наведено у таблиці «Рейтинг-план навчальної дисципліни».

РЕЙТИНГ-ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Теми	Форми та види навчання		Форми оцінювання	Мак бал
Тема 1	<i>Аудиторна робота</i>			
	Лекція 1	Транзитологія як галузь політичної науки	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 1	Об'єкт, предмет та основні поняття політичної транзитології.	Реферати, доповіді, учать у дискусії	6,0
	<i>Самостійна робота</i>			
	Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 1, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 1.	Бесіда під час консультації	
Тема 2	<i>Аудиторна робота</i>			
	Лекція 2.	Методологічні засади дослідження політичних транзитів.	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 2	Емпіричні показники перебігу транзитивних процесів	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0

	<i>Самостійна робота</i>			
	Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 2, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 2	Бесіда під час консультації	
Тема 3	<i>Аудиторна робота</i>			
	Лекція 3	Первинна парадигма транзитології	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 3	Праця Данкварта Раствова «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі»	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0
	<i>Самостійна робота</i>			
	Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 3, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 3	Бесіда під час консультації	
Тема 4	<i>Аудиторна робота</i>			
	Лекція 4	Криза транзитології та шляхи виходу з неї	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 4	Основні напрями парадигмального оновлення транзитології	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0
	<i>Самостійна робота</i>			
	Питання та завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 4, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 4	Бесіда під час консультації	
Тема 5	<i>Аудиторна робота</i>			
	Лекція 5	Посткомуністичні трансформації як специфічний тип політичних переходів	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 5	Структурні особливості посткомуністичних переходів	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0
	<i>Самостійна робота</i>			
	Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 5, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 5	Бесіда під час консультації	
Тема 6	<i>Аудиторна робота</i>			
	Лекція 6	Посткомуністичні революції	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 6.	Порівняльний аналіз антикомуністичних революцій кінця XX ст. та посткомуністичних початку XXI ст.	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0
	<i>Самостійна робота</i>			
	Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 6, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 6	Бесіда під час консультації	

Тема 7	Аудиторна робота			
	Лекція 7	Моделі політичних переходів	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 7	Методологічні засади розробки транзитивних моделей	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0
	Самостійна робота			
Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 7, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 7	Бесіда під час консультації		
Тема 8	Аудиторна робота			
	Лекція 8	Інституційні чинники транзитивних процесів	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 8.	Уявлення про інституційні чинники транзитивних процесів в транзілогічній літературі	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0
	Самостійна робота			
Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 8, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 8	Бесіда під час консультації		
Тема 9	Аудиторна робота			
	Лекція 9	Переходи до демократії як глобальний процес	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 9.	Праця Семюела Гантінгтона «Третя хвиля демократизації наприкінці двадцятого століття»	Реферат, доповідь, учать у дискусії	6,0
	Самостійна робота			
Завдання до самостійного опрацювання	Засвоєння матеріалу лекції 9, опрацювання рекомендованої літератури, підготовка до семінарського заняття 9	Бесіда під час консультації		
Тема 10	Аудиторна робота			
	Лекція 10	Посткомуністична трансформація України	Присутність, конспект	1,0
	Семінарське заняття 10	Узагальнююче заняття	Коллоквіум, тестування	36,0
	Самостійна робота			
Завдання до самостійного опрацювання	Повторення матеріалу лекційного курсу та семінарських занять, підготовка до тестування.	Бесіда під час консультації.		
Усього за результатами вивчення курсу				100

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Романюк О. І. Політична транзитологія: конспект лекцій // Сайт персональних навчальних систем ХНЕУ ім. С. Кузнеця. Дисципліна «Політична транзитологія». – URL: <https://pns.hneu.edu.ua/user/files.php>

Додаткова

2. Дерев'янюк С. Політична транзитологія в українській політології як напрям наукових досліджень та навчальна дисципліна // Вісник Прикарпатського університету. – 2018. – № 12. – С. 248-250. – URL: <http://law.pu.if.ua/index.php/politics/article/view/4244/4817>

3. Романюк О. І. Досвід Федеративної Республіки Німеччини з демократизації свідомості населення через політичну освіту в умовах пост тоталітаризму // Україна і Світ: політичні процеси у глобальному та регіональному вимірі: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2019 – С. 169-175.

4. Романюк О. І. Обороноздатна демократія // Безпека Сходу України в умовах гібридної війни: виклики 2019 року. Матеріали Харківського безпекового форуму. (м. Харків, 7–8 грудня 2018 року) / за ред. І. П. Рущенка. – Харків : Право, 2019. – С. 19-21. – URL: <https://maidan.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Bezpekovyy-forum.pdf>

5. Романюк О. І. Транзитологія як галузь наукових студій // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: зб. наук праць. – Харків : ХГПУ. – 2018. – Вип. 2(16). – С. 208-220. – URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/2151>

6. Романюк О. І. Трансформація політичного режиму в Україні після президентських і парламентських виборів 2019 року // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: зб. наук праць. – Харків : ХГПУ, 2019. – Вип. 2(19). – С. 147-160. – URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/3132>

7. Romanyuk, O. Delegative Democracy: Concepts and Ukrainian Realities // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: серія «Питання політології». – Харків, 2020. – Вип. 37. – С. 15-21. – URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/ae9/212ed13f546976794d3925a1c42e45066ee9.pdf>

8. Romanyuk, O. The End of Postcommunism and the Trends of the Further Development of Ex-Postcommunist Countries // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: серія «Питання політології». – Харків, 2020. – Вип. 38. – С. 35-41. – URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/16940/15605>

Інтернет ресурси

9. Сайт міжнародної правозахисної організації «Freedom House». – URL: www.freedomhouse.org

10. Сайт аналітичної групи «Economist Intelligence Unit» – URL: www.eui.com